

Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Arnavut Eğitim Kurumlarında Arap Dilinin Durumu ve Rolü

The status and role of the Arabic language in educational institutions at Albanians during the reign of the Ottoman Empire

Isa MEMISHI*

Dede Korkut, Aralık 2016/11: 73-78

Öz

Arnavut topraklarına Arapçanın nüfuzunun Osmanlı Devletiyle gerçekleştiği malumdur. Kuran ve hadis dili olması nedeniyle Arapçanın öğretilmesi Arnavutlarda ilgi uyandırmıştır. Arnavutlarda Arapçanın öğretilmesi Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinde oluşturulan eğitim sistemiyle başlamış olup birkaç asırlık bir geçmişe sahiptir. Dönemin geleneksel eğitim sistemindeki okullar Arapçanın öğretildiği ve araştırıldığı kurumlar olmuştur. Arapça yazılı temel kaynakların anlaşılmasının yanı sıra, Arapça, yerli halkın Osmanlı Türkçesini öğrenmeleri için de ayrı bir öneme sahip olmuştur. Nitekim Osmanlı Türkçesine Farsçaya koştur olarak çok sayıda Arapça kelimelerin girdiği malumdur. Arapça sözlük birimleriyle birlikte Arapçanın bazı kuralları da aktarılmıştır. Bu nedenle Arnavut topraklarındaki ahalinin Osmanlı Türkçesini daha memnun edici düzeyde öğrenebilmeleri için Arapçayı da öğrenmeleri zorunluydu.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Arnavut eğitimi, Osmanlı,

Abstract

It is clear that Arabic language in Albanian areas came through the Ottoman Empire. Although Arabic was the language of Qur'an and Hadith, learning it was with a great interest among the Albanians. Learning Arabic among Albanians has a secular tradition, and this is from the beginning of the Ottoman Empire, especially with the formation of the educational system of that time. Traditional schools, of the educational system of that time, have been institutions in which it was taught and studied in Arabic. Arabic, in addition to the importance that had to be familiar with the original literature in Arabic, also had special significance for possession of ottoman language by the local population because ottoman language had seared through a number of Arab vocabulary, against the Persian one. With the penetration of Arab vocabulary there had penetrated even a small number of rules of Arabic language. So, from all this, the local population among the Albanian lands, for giving a more satisfactory level of ottoman language, necessarily had to learn the Arabic.

Key Words: Arabic, Albanian education, Ottoman.

Giriş

Kur'ani kerim Hz Muhamed (a.s) Peygambere Arapça dilinde vahy olunmuştur, bu nedenle dualar ve ibadetler bu dilde yapılmaktadır. Bununla birlikte, Arapça dili sadece arapların dili olmaktan çıkmış, arap olmayan halklar tarafından da öğrenilmeye başlamıştı. İmanın

* Prof. Dr., Prştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Şarkiyat Bölümü Başkanı, Kosova. <isamemishi@gmail.com>

arkasında dizilmiş inananlar arasında Kur'anî kerim saf bir arapçayla okunuyordu.¹ Arapçanın ağırlığını Kuran'la ilgili olarak gerçeğini gösteren *Arapça dili ve Arapça Kur'an*, ifadeleri Kur'an'da on kez zikredilmiştir: " *Andolsun ki biz, onların, "Kur'an'ı ona bir insan öğretiyor" demekte olduklarını biliyoruz. Nispet etmeye uğraştıkları adamın dili yabancısıdır. Oysa ki bu, apaçık Arapça bir dildir;*"² " *Açık-seçik Arapça bir dille indirdi* ";³ " *Bilgi ile donanmış bir toplum için ayetleri, Arapça Kur'an halinde, detaylandırılmış bir kitaptır bu* ".⁴ " *Biz onu sana, aklınızı çalıştırmanız diye, Arapça bir Kur'an olarak indirdik;*"⁵ " *İşte biz o Kur'an'ı Arapça bir hüküm kaynağı olarak indirdik. Eğer sana gelen ilimden sonra onların keyiflerine uyarsan, Allah'tan sana ne bir dost nasip olur ne de bir koruyucu*":⁶ " *Biz onu işte böyle, Arapça bir Kur'an olarak indirdik ve onun içinde tehditleri türlü ifadelerle sıraladık ki korunabilsinler, yahut da Kur'an onlara yeni bir hatırlatıcı /hatırlatma sunsun.*";⁷ " *Bunu, eğri-büğrüsü olmayan Arapça bir Kur'an olarak indirdik ki, korunup sakınabilsinler* ";⁸ " *İşte böyle! Biz sana Arapça bir Kur'an vahyettik ki, ülke ve medeniyetlerin anasını ve çevresindekileri uyarasın. Ve toplama günü konusunda da uyarıda bulunasın. Hiç kuşku yok o günde. Bir bölük cennettedir, bir bölük ateşte*";⁹ " *Biz onu akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'an yaptık;*"¹⁰ " *Halbuki ondan önce, bir önder ve bir rahmet olarak Musa'nın kitabı var. Bu Kur'an da öncekileri tasdikleyen bir kitaptır. Zulmedenleri uyarısın, güzel davrananlara müjde olsun diye Arap dilindedir.*"¹¹ İslam'ın Arap Yarımadası'nın dışına çıkmasıyla, tarih boyunca İslamın yayılması ile birlikte Arapçaya geniş bir yayılma alanı bulundu ve bu yayılma devam etti. O İslam'ın yayılması ile aynı anda yayılmaya başlamıştı.¹² Yani Arapçanın kaderi yakından İslamla ilgilidir ve anlaşılabilir, ilk olarak kutsal kitap Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in gelenekleri ile ilgilidir. Yukarıda görüldüğü gibi, Balkan halkları İslamı kucaklama ile onun dili olan Arapçayı ve onlar arasında Arnavutlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim sisteminin tüm seviyeleri ile Arapça öğrenmeye başladı. Kur'an ve diğer İslami gelenek eserleri, hadis, şeriat hukuku ve tefsir eserleri, çoğunlukla Arapça idi. Bu eserlerin yazarları sadece Araplar değildi, bütün müslüman alimler idi, ister Osmanlı İmparatorluğu içinden olsun ister İslam dünyasının diğer topraklarından olsun. Örnek olarak vurgulayabiliriz Taşköprüzadenin eserini "Aş-şaqâiq an-nu'mâniya" ve Kaşfu-z-znün,yazarı Katib Çelebi. Arapça eserlerini yazan bir çok Arnavut yazarı da mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yüzyıllarında, Arapça Türk-Osmanlı diline üstün kabul edilirdi.¹³

Ondördüncü yüzyılın sonunda ve onbeşinci yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu hükümdarlığını Balkan Yarımadasına genişletti ve bu sayede Arnavutların yaşadığı bölgelerde egemen olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun saltanatı Arnavut topraklarının üzerine yirminci yüzyılın başına kadar sürdü. Bu uzun süren saltanat boyunca belirli bir ekonomik ilişki kuruldu. Bahsetmemiz değer yatırımların arasında idari ve eğitim sisteminde yatırımlardır. Sonra alışveriş merkezleri ve genel altyapı:çeşmeler, değirmenler, hanlar, hamamlar, köprüler, camiler, kütüphaneler, hastaneler ve diğer tesisler. Tüm bu altyapı mektep ve medeseleri de inşa etmeye zorunlu kılmıştı. Bu medreselerde dini konular arasında Arapça da öğretiliyordu. O zaman eğitim kurumlarında her düzeyde uzun yıllar Arapça öğreniliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği sürecinde mektepler ve medreseler sadece müslüman nüfusa yönelik eğitim rolü yoktu aynı anda son derece önemli bir rol İslamın Arnavut

1 Ebu Reyhan el-Biruni, Titus Burchkardt tarafından anılan İslam Sanatı, Dili ve Anlamları, Logos A, Üsküp, 2009, s.85

2 Nahıl suresi, 103.

3 Şhuara suresi, 195.

4 Fussilet suresi, 3.

5 Yusuf suresi, 2.

6 Ra'd suresi, 37.

7 Taaha suresi, 113.

8 Zümer suresi, 28.

9 Şura suresi, 7.

10 Züraf suresi, 3.

11 Ahkaf suresi, 12.

12 Ali Hasan Al-Harbitli, Al-musteşriqüne ve t-târihu-l-islâmiy, Kajro, 1988, s. 15.

13 Dr. Jashar Rexhapagiq, *Jashar, Zhvillimi i arsimit dhe i sistemit shkollor të kombësisë shqiptare në territorin e Jugosllavisë së sotme deri në vitin 1918*, Priştine, 1970, s.39.

topraklarında yayılmasını görmüştür. Balkan Yarımadasında İslamın yayılması ile ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümdarlığı bu coğrafyada stabilize olmasıyla arapça Kur'an, hadis, islam ilimlerinin ve edebiyatın dili olarak, asırlarca islam alimleri esrelerini oluşturduğu dil, Osmanlı kurdu eğitim sistemi ve eğitim kurumları vasıtası ile ve yeterli tesisleri ile Balkan Yarımadasına girmiştir.¹⁴

1. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Arnavut Eğitim Kurumlarında Arapça'nın Durumu

Arapça Balkan Yarımadasında, Arnavutlar yaşadığı topraklarda İslamın yayılması ile birlikte öğrenilmeye başlanmıştır. Osmanlı hakimiyeti altına bulunan bu topraklarda yaşayan arnavut nüfusu oldukça kısa bir zaman içerisinde islamlaşmıştır. Balkan Yarımadasında Müslüman nüfusu, arnavutlar dahil İslamın getirdiği gerçek karşılamak ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından getirilen bu yeni değerleri kabul etmeye başladı. Osmanlı İmparatorluğu Balkan Yarımadasına genişlemesi ile bu topraklarda kendi nispeten gelişmiş eğitim sistemini kurdu ve bu alanda tüm deneyimini kullanarak kendi eğitim sistemini yaydı. Tabii özellikle bu coğrafyada eğitim sistemi merkezleşmiş ve tüm eğitim süreci merkezi idare tarafından denetleniyordu. Arnavut nüfusu Osmanlı İmparatorluğu'nu karşılamak için, yönetim hiyerarşisine dahil edilmesi ve ordusunun bir parçası haline gelmek için, zamanın eğitim kurumlarında eğitimlerine devam etmeye başladılar. Osmanlı İmparatorluğu döneminde resmi dil osmanlıca idi ve bu yüzden yönetim ve tüm eğitim süreci bu dilde olmuştur. Bu eğitim sistemi osmanlıca'yı çok iyi bilmesini gerektiriyordu ve bu yüzden müslüman arnavut nüfusu zamanın eğitim kurumlarında osmanlıca'yı öğrenirken mutlaka arapçayı da öğrenmeleri gerekiyordu çünkü osmanlıca arap alfabesine bazı uyarlamaları yaptıktan sonra, arapça alfabesi ile yazılmıştır.¹⁶

XIV asrın sonlarında ve XV asrın başında Balkan Yarımadası'nda Osmanlı İmparatorluğunun stabilizasyonu, Arnavut ve Boşnak halkları tarafından İslamı kucaklaması ile Balkanlar'daki Arap yazısının yayılmasını etkiledi. Balkan Yarımadası'nda Arap alfabesi kullanımı daha çok Bosnalı ve Arnavutlar tarafından olmuştur. Arap alfabesi müslüman olmayan halklara pek büyük etki yapmamıştır, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim dili olarak, resmi belgeler, devlet altyapı tesisleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kamu binalarında arap alfabesini kullanmışlardır. Balkanlarda arnavutların yaşadığı bölgelerde arapçanın ağırlığı ve rolü vardı, bu oryantal diller (arapça, farsça, osmanlıca) sadece eğitimli sınıfın bir ayrıcalığı idi. Ama zamanla, yüzyıllar boyunca, İslam Arnavut kimliğinin parçası olmuştur ve arnavut dili arap harfleriyle yazılmaya başlamıştır. Bu olgu aynı zamanda, arap harfli arnavut edebiyatının yaratma döneminin başlangıcıdır. Şimdi, Arapça alfabe halk tarafından sadece Kur'an okumak için değil, aynı zamanda arnavut yazarlarının arap alfabesi ile yazılmış, arnavut edebi eserlerini okumak için öğreniliyordu. Bu yazarların yaratıkları eserlerine değer veriliyordu bağlı olarak nasıl ve ne kadar başarıyla arapça ifadelerini kullanabilmişler ise şiirlerinde ve yazdıkları eserlerinde. Bu gerçek gösterir ki sadece yazarlar arapçaya ne kadar değer verdiklerini değil aynı anda o zamanın edebi eleştirilerin de son derece takdir etiklerini.

Balkan Yarımadası'nda Arnavutların yaşadığı bölgelerde Osmanlı İmparatorluğu'nun saltanatı boyunca Arap dilinin o kadar yüksek statüsü vardı ki medreselerde eğitimini tamamlayan önemli sayıda personel, edebi ve tüm bilimsel disiplinlerde eserlerini arap dilinde yazmışlardır.¹⁷ Arnavutlar en çok şiirde seçkin ve ünlü olmuşlardır. Bu şairler içinden bazıları özgünlük göstermiştir ve yeni yollar açmışlardır, böylece yaşadıkları çağa bir mühür vermişlerdir Osmanlı-

¹⁴ İsa Memishi, Teqlidi-t-te'limi ve-d-dirāseti al-luga al-'arabiye 'indel-'alban vel-ved' u-l-hāli, Al-Mu'temer Al-duveliy at-tāni, Kitābu-l-lmu'temer, 3 cild, s. 287-292, 2013. Dubaj.

¹⁵ İsa Memishi, "Terğemetu-l-edebi-l-arabiye ile-l-lugati-lalbaniiye", Al-Mu'temer ad-duveliy "Al-'Alāqāt al-'arabiye al-balqaniye". 19-20, 11.2014, Douha.

¹⁶ İsmail Başa, Te'limi-l-lugat alt-arabiye fi-İmedārisi-t-turkiye, Al-Mu'temer Al-duveliy ar-rāb'i, 6-10, 5,2014, Dubaj.

¹⁷ Dr. Hasan Kaleshi, Dokumentet më të vjetra të vakëfeve në gjuhën arabe në Jugosllavi. Priştine, 2012, s 30.

Türk şiirinde. Osmanlı-Türk şiirinin seçkin tarihçisi Gibb diyor: "Onlar Osmanlı-Türk şiirine bir özgünlük verdiler ". Arnavut yazarları doğu dillerinde yazan arapça dahil çöktür.

Bir zamanlar arapça, farsça ve türkçe divanlar yazan arnavut yazarları yavaş yavaş yol açmışlardı genç arnavut şairlerine Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim merkezlerine ve oralarda eğitimlerini tamamladıktan sonra arap alfabesi ile arnavutça eserler yazmışlardır. Bu eserlerin edebi, leksikografi ve leksikoloji değrleri vardır. Osmanlıca, farsçayla ve arapçayla temaslarından daha çok arapçadan önemli sayıda kelime almış¹⁸ bu nedenle arapça osmanlıca¹⁹önemli ölçüde etkilemiş ve bundan dolayı Arapça fonetik (Sarf) öğrenimi gerekli olandan daha fazla oldu. Bu gerçekten hareketle, Arap alfabesi, Arapça sözcük ve oldukça Arapça gramer normları, arapçayı Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Balkanlar Yarımadasında yani Arnavut topraklarında eğitimin her kademesinde kaçınılmaz yapmıştı. Yukarıdaki bileşenlere ek olarak, İmparatorluğun döneminde eğitim sisteminde Arap dilinin rolü, daha da gerekli Müslümanların kutsal kitabını öğrenme nedeniyle olduğunu , Kur'an olduğunu. İslam edebiyatı, özellikle de tesavuf olan yaygın Arapça ve Farsça kısmen okundu.

Eğitim tarihinin tüm araştırmacıları kabul ederler ki, Balkan Yarımadası'nda Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli ölçüde İstanbul'da ve onun dışında arapça konuşulan Bağdat, Kahire, Şam, Kufe gibi merkezlerde eğitilmiş kadrolar hazırlanmıştır. Bu kadrolar arapça öğretimin ve diğer islami ilimlerinin yüzyıllar deneyimini taşıyorlardı. Bu kadrolar sayesinde o zamanın eğitim kurumlarında arapçanın tatmin edici pozisyonu vardı eğitim programlarında. Arnavut topraklarında eğitim kurumlarında tüm eğitim ihtiyaçları yukarıda belirtilen merkezlerde eğitilmiş personel karşılayamıyordu, öğretmen için ihtiyaç vardı. Tüm eğitim seviyelerinde, yeni başlayanlardan en yüksek seviyeye kadar öğretmenlerin büyük sayıda genellikle yerel medreselerin aracılığıyla karşılanmıştır.

Eğitim kurumlarının eğitim programları Balkan Yarımadası'nda Osmanlı İmparatorluğu döneminde, dini disiplinlerle birlikte dilleri, edebiyatları, sözdizimi, retorik, hukuk bilimleri öğretimi kapsar. Böylece, eğitim programının laik yanı da vardı. Arap dili bilimler içindeki hat (yazı türünü, yazma yolları) ve oral bilimleri (Arapça ve sesbilgisi, leksikografi, etimoloji, dilbilgisi ve sözdizimi, retorik, prozodia, biçem) öğretiliyordu.

Bir çok arapça kelimesinin ve aynı zamanda bazı türkçe kelimeleri arnavut dilinin ayrılmaz bir parçası haline geldiğini düşünürsek, arapça sözcük anlamı için arapçayı öğrenmeye gereklinden daha fazla oldu . Bu arapça kelimelerin bir kısmı, osmanlıcanın vasıtasıyla eğitim kurumlarında öğretim ve yönetim dili olarak arnavutçaya girmişlerdir. Ancak, önemli bir kısmı başta arapça olan İslami terimler, İslam literatürde kullanılan sözler Arapça'dan doğrudan girmişlerdir. Sadece zaman eğitim kurumlarında ders kitaplarının ifadesi yansıtması değil aynı anda, gündelik iletişimin durumunu temsil eder.

Balkan Yarımadasında Osmanlı İmparatorluğu'nun döneminde eğitim kurumlarında Arapça dil öğrenme gerekinden daha fazla oldu. Bu kurumlarda sadece temel edebiyat değil, aynı zamanda diğer disiplinlerin literatürü arapça idi. "Medrese themaniye" adlandırılan medreseler en yüksek eğitim kurumları olarak kabul edilir Osmanlı döneminde ve bu medreselerden bir derece da düşük seviyede bulunan "Darul hadis" olarak medreseler kabul edilen eğitim kurumlarında öğretmen kadrosu hazırlanmakta idi. Balkan Yarımadasında, yani Arnavut topraklarında, yüksek düzeyde oldukça eğitim kurumları vardı Arapça öğrenme için.

Balkan Yarımadasında ve Arnavutların yaşadığı bölgelerde tüm İmparatorluğu'n topraklarında oldu gibi oldukça farklı düzeylerde medrese inşa edildi ve bu medreseler eğitimin omurgası olmuştur. Zaman geçtikçe arnavutların yaşadığı bölgelerde sadece din öğretim kurumları olmayan daha kültürel eğitim kurumları görünür. Osmanlı döneminde Kosova

¹⁸ Dr. Şabân, Suhejl, Mu' gemu-l-elfâzi-l-'arabiye fi-l-luga at-turkiye, 2005. Riyad.

¹⁹ Hayati Develi, Osmanlı Türkçesi Kılavuzu, , 2003, Istanbul.

vilayetinde 45 medrese işlev görüyordu, Manastır vilayetinde 29 medrese, İşkodra vilayetinde 21 medrese ve Yanya vilayetinde 14 medrese işlev görüyordu.²⁰ Arapça öğretim medreselerin sayısı büyük ölçüde arttı. Sadece Kosova ve Manastır vilayetlerinde bu medreselerin sayısı yüzün üstündeydi.²¹ Evliya Çelebiye göre sadece Üsküp şehrinde 70 mektep vardı.²²

Bu mektepler ve medreseler genellikle camilerin yakınlarında inşa ediliyordu, köylerde bile vardı. Arapça öğretmenin görevini genellikle imam ve muallim görüyordu.

Balkan Yarımadasında arapça öğretilen en eski eğitim kurumları arnavutlar yaşadığı bölgelerde görüyoruz, (1434) Manastır, Çauş Sunkur Bey Camii gibi, Üsküp Sultan Murat II Camii (1436), Sultan Mehmet Fatih Camii Priştine (1461).²³ Bu durumda iki medresiyi ayırmak yeterli olur: Sultan Murat II (1439) Üsküp medresesi ve İsa Bey, (1445)²⁴ Üsküp Medresesi, 1440 yılında kurulan Balkan Yarımadası'nın en büyük medresesi olarak, Büyük Medrese²⁵ olarak adlandırılan ve bu topraklarda Osmanlı mimarisinin en güzel anıtları arasında sayılır.²⁶

Arşiv belgelerine göre arnavutların yaşadığı Kosova Vilayeti gibi diğer vilayetlerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim kurumlarında, farklılık olmadığı açıktır. Bu durumda Üsküp Sancağı'nın eğitim kurumlarını anmamız yeterlidir. Diğer sancaklar Üsküp Sancağından daha geride olmadığını unutmamalıyız. Böyle Berat, İşkodra, Yanya, Prizren gibi bazı şehirlerin daha gelişmiş eğitim sistemi vardı. En önemli medreseler mekâtibi İdadileri mülki, Darümuallimin, mektebi Edeb sibjan, Kebir iptidai mektebi, ruşdiye, vb.²⁷

Eğitimlerini tamamlayanlara bu eğitim kurumlarından verilen diplomalara (derece) bakarsanız, şehadetnameler, icazetnameler ve böyle gibi diğer belgeler, düzeyinin ne olursa olsun, Kur'andan hemen sonra Arapçayı listelendiğini görüyoruz. Başarı sayısını gösteren belgelerin üstündeki Arapça dil öğretiminin yer alması, Balkan Yarımadası'nda Osmanlı İmparatorluğu döneminde eğitim kurumlarında Arapça dilinin önemini ve ağırlığını göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün Müslüman vatandaşları için eğitim sistemi benzersiz olmuştur, bu nedenle tüm modüller ders kitapları, Arapça kitapları dahil, Balkan Yarımadası'nın eğitim kurumlarına İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer şehirlerden getirilmiştir.

Arnavutlar yaşadığı bölgelerde şehir kütüphanelerinin kitap sayısına bakarsak Üsküp XV yüzyıl Gazi İsa Bey medresenin yanında bulunan aynı adla en büyük kütüphanedir. Eserlerin çoğunluğu yayınlanmış eserler veya el yazmaları olsun, arapça olduğunu görüyoruz. Arnavut topraklarının çoğu eğitim merkezleri o zaman, Prizren, İşkodra, Berat, Tiran, Priştine zengin kütüphaneleri vardı, arap edebiyatı kitapları ve diğer şark dillerde edebiyat kitapları vardı ancak arap dilinde edebiyatı hakimdi.

Arapçanın yeri ve konumu ile sadece eğitim kurumlarında değil, aynı zamanda idari kurumlarda görüyoruz. Vakıfların vakıfnameleri arapça ile yazılmış gerçeği gösterir. Böyle vakıfname ve diğer idari belgeler, yazıtlar gibi resmi belgelere, Türkler ve Araplar geleneği olarak, arapça yazılmış ve arnavutlar da bu çizgiyi izlemişler. Arapça en eski yazıtlardan biri Manastır Çauş Bey Camii de bulunur. Kamu kurumlarında yazıtlar dışında, çeşitli kronikler, seyahat öyküleri, kişilikler biyografileri, vb arapça yazılmışları var.²⁸

²⁰ *Historia e arsimit dhe e mendimit pedagogjik shqiptar, Vëllimi i I*, (Grup yazarlar) Tiranë, Cilt I, Tiran, 2003, s. 122.

²¹ Dr. Hasan Kaleshi, *Ibid.* s. 29

²² Evliya Çelebi, *Evlja, Shqipëria 350 vjet më pare*, "Horizont", Tiran, 2000, s.95.

²³ Hajrullah Koliqi, *Historia e arsimit dhe e mendimit pedagogjik shqiptar*, 2012, Priştine, s. 72.

²⁴ Hajrullah Koliqi, *Ibid.* s. 73.

²⁵ Dr. Hasan Kaleshi *Ibid.* s. 29.

²⁶ Dr. Jashar Rexhapagiq, *Ibid.* s. 23.

²⁷ Prof.dr. Nexhat Demir, *Arsimi dhe Edukimi në Kosovë për gjatë viteve 1877-1912*, Hikmet 1, Priştine, 2013, s 19-33.

²⁸ Dr. Hasan Kaleshi, *Ibid.* s 33

Sonuç

Balkan Yarımadası'nda Arnavutların yaşadığı bölgelerde Arap dilinin statüsüyle ilgili söylenecek çok şey var, ama bu makalenin ithamının ışığında söylemek yeterlidir ki birçok tarihsel aşamalarda ve genel olarak bazı hayat segmentlerinde Arap dilinin durumu, Balkan Yarımadası'nda Osmanlı İmparatorluğu saltanatı döneminde resmi dil olmamasına rağmen, Osmanlı dilinden bile daha gelişmiş oldu.

Kaynakça

- AL-HARBİTLI, Ali Hasan, *Al-musteşriqûne ve t-târîhu-l-islâmiy*, Kajro, 1988;
 ARANUTI, M. Muhamed, *Al-Balqân mine-ş-şerqi ilâ-l-istişraq*, Douha, 2014.
 BURCHKARDT, Titus, *Arti i Islam, gjuha dhe kuptime*, Logos A, Üsküp, 2009.
 ÇELEBI, Evlija, *Shqipëria 350 vjet më pare*, "Horizont", Tiranë, 2000;
 DEVELI, *Hayati Osmanlı türkçesi kılavuzu*, 2003, Istanbul;
 GRUP, yazarlar, *Historia e arsimit dhe e mendimit pedagogjik shqiptar, Vëllimi i I*, Tiranë, 2003
 Isa Memishi, *Teqlidi-t-te'limi ve-d-dirâseti al-luga al-'arabiye 'indel-'alban vel-ved'u-l-hâli*, Al-Mu'temer Al-duveliy at-tâni, Kitâbu-l-lmu'temer, 3 cild, s. 287-292, 2013. Dubaj.
 Isa Memishi, "Terğemetu-l-edebi-l-arabiye ile-l-lugati-lalbaniye", Al-Mu'temer ad-duveliy "Al-'Alâqât al-'arabiye al-balqaniye". 19-20, 11.2014, Douha;
 Ismail Başa, *Te'limi-l-lugat alt-arabiye fi-l-medârisi-t-turkiye*, Al-Mu'temer Al-duveliy ar-râb'i, 6-10, 5,2014, Dubaj;
 KALESHI, Hasan, *Dokumentet më të vjetra të vakëfeve në gjuhën arabe në Jugosllavi*, Prishtinë, 2012;
 KAZACI, Ziya, *Histria e arsimit islam*, Tiranë, 2001;
 KOLIQI, Hajrullah, *Historia e arsimit dhe e mendimit pedagogjik shqiptar*, Prishtinë, 2012;
 KUR'ANI Kerim;
 Nexhat Demir, *Arsimi dhe Edukimi në Kosovë për gjatë viteve 1877-1912*, Hikmet, nr.1. f.19-33. 2013, Prishtinë.
 REXHAPAGIQ, Jashar, *Zhvillimi i arsimit dhe i sistemit shkollor të kombësisë shqiptare në territorin e Jugosllavisë së sotme deri në vitin 1918*, Prishtinë, 1970;
 SUHEJL, Şabân, *Mu'ğemu-l-elfâzi-l-'arabiye fi-l-luga at-turkiye*, 2005. Rijad;

